

Baltic Institute of Social Sciences

**IZGLĪTĪBAS IZMAKSU IETEKME
UZ SKOLĒNU ATBIRŠANU PAMATSKOLĀS**

Brigita Zepa, Iveta Bebrīša

2007. gada decembris

Baltic Institute of Social Sciences
Elizabetes iela 65-16
Rīga, LV-1050, Latvija
T. 7217553, F. 7217560
E-pasts: biss@biss.soc.lv

Ievads

Ilgspējīgai valsts attīstībai un konkurētspējas palielināšanai izstrādātais *Nacionālais attīstības plāns 2007 – 2013* paredz, ka Latvijā, veidojot zināšanu sabiedrību, ir būtiski nostiprināt sabiedrības izpratni par mūžizglītības nepieciešamību. Taču 2006. gadā veiktā pētījuma *Mūžizglītības pieejamība un iespēja izglīties Latvijā* (2006: 16-7) rezultāti liecina, ka krasā pretrunā ar šo mērķi ir fakts, ka Latvijā pēc neatkarības atgūšanas ir pieaudzis to skaits, kas nav ieguvuši pamata vai vidējo izglītību.

Atbilstoši minētā pētījuma rezultātiem vecuma grupā no 25 līdz 34 gadiem 1% nav ieguvis pamatizglītību, bet 14% ir ieguvuši tikai pamatizglītību. Jāuzsver, ka jauniešu vidū tikai pamatizglītību ieguvušo skaits ir ievērojami lielāks nekā citās vecuma grupās: vecuma grupā no 35 līdz 44 gadiem tikai pamatizglītību ieguvuši 6% iedzīvotāju, bet vecuma grupā no 45 līdz 64 gadiem – 7%. Arī *Eurostat* dati par jauniešu skaita proporciju, kuri šobrīd savos 18 – 24 gados ir ieguvuši tikai pamatskolas izglītību un mācības neturpina, nav Latvijai glaimojoši. 2006. gadā Latvijā šādu jauniešu skaits sasniedza 19%, kas ir augstākais rādītājs Baltijas valstīs (Lietuvā – 10,3%, Igaunijā – 13,2%).

Izglītības līmeņa pazemināšanās sabiedrībā skaidrojama ar apstākli, ka pēc valstiskās neatkarības atgūšanas Latvijā vidējā izglītība vairs nav obligāta. Saskaņā ar 2004. gadā Eiropas Padomē noteiktajiem izglītības nozares mērķiem Eiropas Savienības valstīm jātiecas palielināt jauniešu proporciju, kuri ieguvuši vidējo izglītību (Commission of the European Communities 2004). Latvijai būtu jāpanāk, ka 2010. gadā 85% jauniešu vecumā līdz 22 gadiem būtu ieguvuši vidējo izglītību (pašlaik 71,2%), kā arī jātiecas samazināt skolēnu skaitu, kuri pārāgri pamet skolu – jāsamazina to 18 – 24 gadus veco jauniešu skaits, kuri ieguvuši tikai pamatizglītību, līdz 10% robežai. Tāpēc jo svarīgi, ka *Nacionālās attīstības plānā 2007 – 2013* ir izvirzīts uzdevums pāriet uz obligātu vidējo izglītību. Centieni paaugstināt iedzīvotāju izglītības līmeni un samazināt skolēnu atbiršanu no izglītības iestādēm ne tikai veicinās zināšanu sabiedrības attīstību, bet arī novērsīs virkni sociālo problēmu.

Daudzās valstīs veiktie pētījumi atklāj, ka jauniešiem, kas palikuši ārpus izglītības sistēmas, ir lielāka iespējamība būt pakļautiem sociālās atstumtības riskam (Eemer et al. 2000: 4-7). Pirmām kārtām, tā ir iespēja kļūt par bezdarbniekiem vai strādāt mazkvalificētu, maz apmaksātu darbu un dzīvot zem iztikas minimuma. Tāpat viņu vidū ir lielāks alkohola atkarības risks, lielāka garīgo vai fizisko veselības problēmu iespējamība, lielāks kriminālo gadījumu risks un biežāk sastopama izdzīvošana no sociālās drošības sistēmas pabalstiem. Nepietiekami izglītotu, no izglītības sistēmas atbirušo iedzīvotāju skaita pieaugums, no vienas puses, samazina iedzīvotāju nodokļu iemaksas valsts budžetā, bet, no otras puses, rada jaunas vajadzības pēc speciālām sociālās drošības, bezdarba mazināšanas un noziedzības prevencijas programmām (Christenson, Thurlow 2004: 36).

Kā liecina pētījuma *Skolēnu atbiršana pamatskolās. Problēmas risinājumi* (2007) rezultāti, viens no faktoriem, kas veicina skolēnu atbiršanu pamatskolās, ir ģimenes materiālie apstākļi. Latvijā pamatizglītības apguve ir bezmaksas – proti, *Latvijas Republikas Satversmes* 112. pants nosaka, ka valsts nodrošina iespēju bez maksas iegūt pamatizglītību. Tomēr pēdējo gadu laikā plašsaziņas līdzekļos arvien vairāk tiek runāts par to, ka bezmaksas izglītības sistēma prasa no skolēnu vecākiem arvien lielāku finansiālo ieguldījumu savu atvašu izglītības ieguves procesā (*Mācību grāmatas plosa makus*. Rīgas Balss, 2006; *Uz diviem nav tik daudz, lai sāktu zūdīties*. Diena, 2006; *Dārgais 1. septembris bezmaksas izglītībā*. Republika, 2006; *Bezmaksas sistēmas maksas skolēns*. Neatkarīgā, 2007).

Nemot vērā visu iepriekš minēto, rakstā izvirzīts mērķis aplūkot izglītības izmaksu ietekmi uz skolēnu akadēmisko sniegumu un atbiršanas risku pamatskolās. Raksta gaitā tiks aplūkoti sekojoši jautājumi:

- Kādas formālās un neformālās izglītības izmaksas sedz valsts un pašvaldības? Kādas izmaksas ir jāsedz vecākiem, nodrošinot skolēnu formālās un neformālās izglītības ieguvu?
- Kā vecāku ierobežotie finansiālie līdzekļi ietekmē skolēnu formālās un neformālās izglītības ieguves iespējas?
- Kādi valsts un pašvaldību finansēšanas un atbalsta mehānismi mazina skolēnu sociālo nevienlīdzību izglītības ieguvē?

Konceptuālam analīzes pamatojumam un salīdzinājumam tika izmantoti pasaulē veikti pētījumi, bet situācijas izpētei Latvijā izmantoti gan iepriekš veiktie pētījumi Latvijā, gan izglītības un labklājības nozaru normatīvie akti, gan statistiska. Veikta arī pētījuma *Skolēnu atbiršana pamatskolās. Problēmas risinājumi* interviju ar skolu un pašvaldību sociālajiem darbiniekiem sekundārā analīze un intervēti vecāki no sociālekonomiski un strukturāli atšķirīgām ģimenēm, kuru bērni šobrīd iegūst pamatizglītību.

1. Cik lielā mērā vecāku finansiālais stāvoklis var ietekmēt skolēnu akadēmisko sniegumu un veicināt atbiršanas risku?

Kā parāda skolēnu atbiršanas problemātikai veltītie pētījumi gan Latvijā, gan citās valstīs skolēna akadēmiskais sniegums skolā ir atkarīgs gan no paša skolēna vērtībām, attieksmēm un rīcības, gan arī no apstākļiem, kādi ir viņa ģimenē, skolā un arī sabiedrībā (Traag, Van der Velden, 2006: 4). Tā kā ģimene ir primārais socializācijas aģents, kas ir atbildīgs par bērna audzināšanu, par sociālo normu iemācīšanu un par problēmu risināšanas iemaņu apguvi, tad tieši ģimenes sociālekonomiskais statuss un struktūra nereti ir nozīmīgs priekšvēstnesis bērna mācību un uzvedības grūtībām skolā (McNeal 1997: 216; Rumberger 2001: 11; Stearns, Glennie 2006: 35).

Ģimenes sociālekonomisko statusu nosaka vecāku nodarbošanās, ienākumi un izglītības līmenis (Lamb 1994: 209; Rumberger 1995: 589). Ja vecāki ir finansiāli nodrošināti, tad viņi var garantēt savam bērnam visu skolai nepieciešamo, piemēram, grāmatas un citus mācību materiālus, kā arī nodrošināt iespēju apmeklēt prestižāku skolu, papildus ārpus skolas nodarbības un vasaras nometnes. Nestrādājošo vecāku ierobežotās iespējas nodrošināt bērnu ar skolai nepieciešamām lietām palielina bērna nesekmības un atbiršanas risku. Turklāt lielāks risks pamest skolu ir tiem skolēniem, kuru vecāki ir ilgstošie bezdarbnieki (Randolph et al. 2006: 937).

Bērnu sniegums skolā lielā mērā ir atkarīgs arī no vecāku izglītības (Traag, Van der Velden 2006: 7). Vecāki ar augstāku izglītības līmeni ir labāk sagatavoti sniegt atbalstu savam bērnam, piemēram, palīdzot ar mājas darbu izpildi vai pārrunājot bērnam svarīgus jautājumus. Vecākiem ar augstāku izglītības līmeni ir lielāka izpratne par izglītības sistēmu, kā arī pārliecība par to, ka viņu bērnam savu iespēju robežās nepieciešams iegūt pēc iespējas augstāku izglītības līmeni. Savukārt, ja vecāki paši nav ieguvuši pamatizglītību, viņi nespēj ne motivēt, ne arī palīdzēt bērnam mācību procesā (Bebriša u.c. 2007: 59).

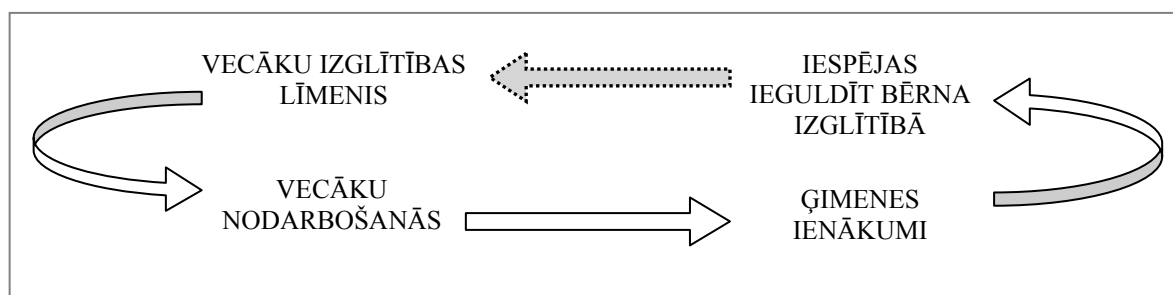
Pētījumos atklājas, ka ne tikai vecāku ienākumi un izglītība, bet vienlaikus arī ģimenes struktūra būtiski ietekmē skolēnu sniegumu. Bērniem, kurus audzina tikai viens no vecākiem, ir lielāks risks ilgstoši kavēt mācības vai pamest skolu nekā bērniem, kuru ģimenēs ir abi vecāki (Teachman et al. 1996: 774-5). Vientuļo vecāku audzinātiem bērniem nereti ir mazāk iespēju saņemt nepieciešamo iedrošinājumu un palīdzību mācībās mātes vai tēva noslogotības dēļ. Līdzīgi ir arī daudz bērnu ģimenēs: vecāki nereti nespēj veltīt pietiekami daudz laika katram no bērniem. Tādējādi liela daļa atbiršanas riskam pakļauto skolēnu nāk tieši no nepilnām vai daudz bērnu ģimenēm (Bebriša u.c. 2007: 45).

Jāatzīmē, ka arī izmaiņas ģimenes struktūrā var negatīvi ietekmēt skolēnu sniegumu. Jo agrīnākā bērna vecumā notiek izmaiņas ģimenes struktūrā – piemēram, vecāki izšķiras un bērnus audzina tikai viens no vecākiem, – jo lielāks risks, ka bērnam varētu rasties mācīšanās grūtības un vēlme pamest skolu. Skolas pamešanas risku palielina ne tikai vecāku šķiršanās un tās izraisītais emocionālais pārdzīvojums, bet arī ģimenes struktūras izmaiņu radītās ekonomiskās grūtības (Pong, Ju 2000: 165), kas var izpausties kā ģimenes ienākumu samazināšanās un arī kā potenciālais nabadzības risks. Dzimumu nevienlīdzīgās darba apmaksas dēļ (proti, pārējos vienādos apstākļos vīriešu darba samaksa ir augstāka) vientuļās mātes biežāk ir pakļautas ekonomiskajām grūtībām (Randolph et al. 2006: 937).

Ģimenes finansiālais stāvoklis un to determinējošie faktori – vecāku izglītības līmenis un nodarbošanās – lielā mērā nosaka to, cik lielas ir vecāku iespējas ieguldīt bērnu izglītībā. No ienākumiem un galvenokārt no vecāku izglītības ir atkarīgs arī tas, vai un cik lielā mērā vecāki ir ieinteresēti šādu ieguldījumu veikt (Bebriša u.c. 2007: 57-8). Ja vecāki neredz motivāciju atbalstīt bērnu izglītošanos, bērni ne tikai neiegūst pietiekamu izglītību, bet nākotnē, iespējams, arī nespēs palīdzēt saviem bērniem izglītības ieguves procesā, tādējādi atražojot un vairojot sabiedrībā zemi izglītotus indivīdus. Tie ir cilvēki, kam ir zems iegūtās formālās izglītības līmenis, ko parasti pavada mazkvalificēts darbs un zemi ienākumi, un kā tālākās sekas ir ierobežotas iespējas un motivācija ieguldīt bērnu izglītībā (skat. 1. attēlu).

1. attēls

Ģimenes sociālekonomiskā statusa loma

2. Kādas formālās un neformālās izglītības izmaksas sedz valsts un pašvaldības?

Izglītības likuma 12. panta pirmajā punktā norādīts, ka pamatizglītības ieguve valsts vai pašvaldību izglītības iestādē tiek segta no valsts vai pašvaldību budžetiem. *Izglītības likums*, *Vispārējais izglītības likums* un *Gadskārtējā valsts budžeta likums* paredz, ka par valsts budžeta līdzekļiem tiek finansēta pedagogiskā personāla darba samaksa, izglītības satura un valsts pārbaudījumu darbu izstrāde, mācību grāmatu iegāde un valsts izglītības iestāžu darbības nodrošināšana. Kopumā laika posmā no 2000. gada līdz 2004. gadam izglītības nozarei valsts tērējusi vidēji 5,5% no iekšzemes kopprodukta, to starp 2004. gadā 5,08% (Eurostat 2007b), kas procentuāli ir līdzvērtīgi citu Eiropas Savienības dalībvalstu izdevumiem izglītībai nozarei un atbilst pasaules attīstītāko valstu līmenim.

Taču, kad salīdzinām viena skolēna apmācībai atvēlētās izmaksas, izrādās, ka Latvija ierindojas to Eiropas Savienības valstu vidū, kam šie tēriņi ir viszemākie. Kaut arī līdz šim veiktie pētījumi nav konstatējuši statistiski nozīmīgu saistību starp valsts izdevumiem viena skolēna apmācībai un skolēnu akadēmisko sniegumu (Kritikos, Ching 2005: 46), tomēr nenoliedzami ir divi fakti. Pirmkārt, Latvija ir viena no tām Eiropas Savienības dalībvalstīm, kura viena skolēna apmācībai tērē vismazāk: absolūtos skaitļos uz vienu skolēnu izglītības izmaksas Latvijā ir ievērojami zemākas nekā Zviedrijā, Vācijā, kā arī citās pasaules attīstītākajās valstīs. Otrkārt, Latvijā ir salīdzinoši augsts skolēnu atbiršanas rādītājs (Eurostat 2007c). Līdzīgā situācija ir arī Bulgārijā, Grieķijā un Portugālē.

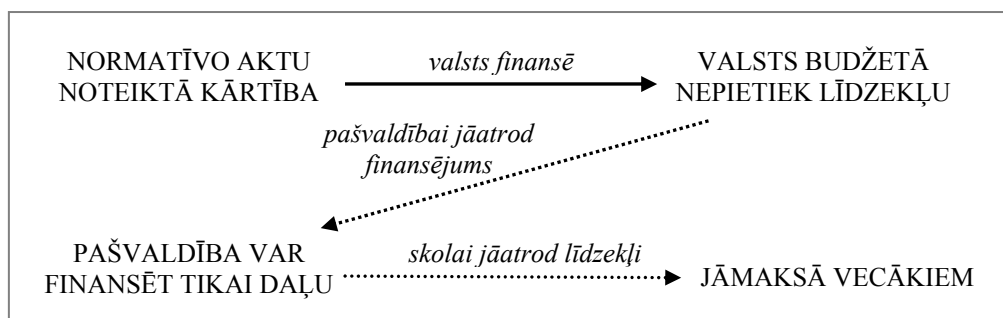
Šobrīd izstrādātajos normatīvajos aktos ir atrodamas norādes par viena skolēna apmācībai tērējamo minimumu. Ministru kabineta noteikumi Nr. 399 *Noteikumi par vispārējās pamatizglītības un vispārējās vidējās izglītības programmu īstenošanas izmaksu minimumu uz vienu izglītojamo (gadā)* (2001.13.08.) paredz, ka vispārējās pamatizglītības programmu īstenošanas izmaksu minimums pedagogu darba samaksai un valsts sociālās apdrošināšanas obligātajām iemaksām uz vienu skolēnu gadā ir 347 lati. Savukārt Ministru kabineta noteikumi Nr. 250 *Kārtība, kādā veicami pašvaldību savstarpējie norēķini par izglītības iestāžu vai sociālās aprūpes iestāžu sniegtajiem pakalpojumiem* (1999.13.07.) nosaka, ka izglītības programmu īstenošanas izdevumu (mācību līdzekļu iegāde, saimnieciskie un citi nepieciešamie līdzekļi) minimums par vienu skolēnu vispārējās izglītības iestādē ir nepilni 109 lati gadā. Te gan jāpiebilst, ka šīs norādes ir nepietiekamas un atsevišķos gadījumos arī neizpildāmas.

Pirmkārt, noteiktais pedagogu darba samaksas minimums un atalgojumu nosakošais koeficients nav pietiekams, jo neatbilstoši zemais atalgojums pret lielo noslogojumu, pēc pedagogu domām, ir viens no galvenajiem viņu darba negatīvajiem aspektiem (Baltic Institute of Social Sciences 2007: 60). Otrkārt, Valsts kontroles revīzijas ziņojums *Vispārējās izglītības sistēmas realizācija atbilstīgi izvirzītajiem mērķiem* (2007: 31) parāda, ka izglītības programmu īstenošanas izmaksas uz vienu skolēnu atšķiras no pašvaldības uz pašvaldību un ka nereti pašvaldības nav nodrošinājušas pat normatīvajos aktos noteikto minimumu. Tā izglītības programmu īstenošanas izmaksas uz vienu skolēnu dažādās pašvaldībās 2004. gadā bijušas no 36 līdz 1477 latiem (minimālo nav nodrošinājušas septiņas pašvaldības), 2005. gadā – no 42 līdz 1765 latiem (piecas pašvaldības), bet 2006. gadā – no 69 līdz 2127 latiem (trīs pašvaldības).

Situāciju formālās izglītības finansēšanas jomā raksturo arī mācību grāmatu iegāde. Atbilstoši Ministru kabineta noteikumiem Nr. 97 *Kārtība, kā valsts organizē un finansē mācību līdzekļu izdošanu un iegādi* (2001.06.03.) prasībām valsts piešķirtais finansējums mācību grāmatu iegādei tiek sadalīts uz skolēnu skaitu. 2004. gadā uz vienu skolēnu finansējums bija 3,50 lati, 2005. gadā – 1,76 lati un 2006. gadā – 1,86 lati. Tā kā viena mācību grāmata maksā vidēji četrus latus, tad valsts piešķirtais finansējums mācību grāmatu iegādei uz vienu skolēnu nesedz pat vienas mācību grāmatas iegādi (Valsts kontrole 2007: 34-6). Minētā dēļ pašvaldībām mācību grāmatu iegāde jāfinansē par saviem līdzekļiem, tomēr ne visas pašvaldības spēj nodrošināt skolēnus ar nepieciešamajām mācību grāmatām un tādējādi skolēniem nākas pašiem tās pirkt¹. Tātad var teikt, ka daļā izglītības programmu īstenošanas izdevumu darbojas finansēšana ķēde „valsts – pašvaldība – vecāki” (skat. 2. attēlu), proti, ko nespēj finansēt ne valsts, ne pašvaldības, tam līdzekļi tiek meklēti vecāku maciņos.

2. attēls

Izglītības izmaksu finansēšanas modelis

¹ Šai sakarībā jāpiebilst, ka svarīgi būtu dzīvē īstenot valdības deklarācijā ierakstīto solījumu: „Ieviesīsim valsts nodrošinātus bezmaksas mācību līdzekļus, izmantojot skolu bibliotēku sistēmu”. *Deklarācija par Ivara Godmaņa vadītā Ministru kabineta iecerēto darbību.*

Nepieciešamība trūcīgākajās pašvaldībās dzīvojošajiem vecākiem iegādāties mācību grāmatas vēl vairāk palielina sociālo nevienlīdzību, jo saprotams, ka šajās pašvaldībās dzīvojošajiem ienākumi ir salīdzinoši zemāki, salīdzinot ar turīgākajām pašvaldībām.

Līdzīga situācija vērojama arī neformālās izglītības izmaksu segšanā. Ministru kabineta noteikumu Nr. 382 *Interesešu izglītības programmu finansēšanas kārtība* (2001.28.08.) 2. punkts paredz, ka interesešu izglītības programmas tiek īstenotas no valsts budžeta līdzekļiem, no pašvaldību un citu juridisko personu līdzekļiem, kā arī no fizisko personu līdzekļiem. Tātad interesešu izglītību finansē tās organizētāji, piemēram, valsts un pašvaldību dibinātās skolas un interesešu izglītības iestādes par valsts un pašvaldību budžetos atvēlētajiem līdzekļiem. Tomēr nevar izslēgt iespēju, ka no skolēniem tiek prasīta maksa par nodarbību apmeklēšanu vai arī tiek lūgts vecākiem iegādāties dažādus palīgmateriālus (kancelejas piederumus, tērpus u.tml.).

Kā parāda pētījuma *Skolēnu atbiršana pamatskolās. Problēmas risinājumi* (2007: 81-2) rezultāti, bērnu un jauniešu interesešu centri finansējumu saņem galvenokārt no valsts un arī pašvaldībām, kurās tie darbojas. Finansējums tiek piešķirts tā, lai bērnu un jauniešu centru piedāvātās nodarbības būtu pieejamas visiem interesentiem, tāpēc tās parasti ir pilnībā bezmaksas vai par nelielu samaksu. Taču ja bērns nespēj samaksāt, centra vadība var pieļaut izņēmumu un ļaut piedalīties nodarbībās arī bez maksas. Tiesa, šāda veida izņēmumi tiek pieļauti attiecībā uz bērniem, kas jau darbojas centrā. Turklāt lai maznodrošināto, trūcīgo un daudz bērnu ģimeņu bērni tiktu atbrīvoti no līdzdalības maksājuma, ir nepieciešams iesniegt šādu statusu apliecinājošu dokumentu, ko saskaņā ar *Sociālās palīdzības un sociālo pakalpojumu likumu* piešķir pašvaldība, personai vai ģimenei iesniedzot virkni dokumentu.

Attiecībā uz interesešu izglītības apguvi jānorāda arī fakts, ka kopumā valstī nav nodrošinātas interesešu izglītības pieejamība iespējami tuvu mācību vai dzīvesvietai, proti, tās nodrošinājums ir nevienmērīgs laukos un pilsētās (Bebriša u.c. 2007: 88). Laukos lielākoties interesešu izglītību realizē vispārējās izglītības iestādes, savukārt bērnu un jauniešu interesešu centri ir dislocēti galvenokārt lielajās pilsētās un gandrīz visos rajonu centros.

3. Kādas izmaksas ir jāsedz vecākiem, nodrošinot skolēnu formālās un neformālās izglītības ieguvu?

Intervijas ar skolēnu vecākiem parādīja, ka vecāku ieguldījums mācību grāmatu un darba burtnīcu iegādē dažādās Latvijas pašvaldības atšķiras. Proti, daļā pašvaldību skola nodrošina skolēnus ar visām nepieciešamajām mācību grāmatām un vecākiem jāiegādājas vien darba burtnīcas. Citviet skolās pieejama vien daļa mācību grāmatu un vecākiem jāgādā trūkstošās vai arī skolas ar mācību grāmatām nenodrošina vispār. Nereti par skolas piešķirtajām mācību grāmatām jāmaksā 'īres' maksa, kas, pēc vecāku teiktā, ir apmēram robežās starp desmit līdz trīsdesmit santīmiem par grāmatu gadā. Ja skolēnam ir vajadzīgas vairākas grāmatas, tad summa par tām var būt vairāki lati.

- „Skola dod mācību grāmatas. Ir jāsamaksā lats par to grāmatu lietošanu gadā un tad mēs daudz maz tiekam galā. Bet bērnam, kas man pirms vairākiem gadiem mācījās [citā] pamatskolā, bija jāpērk visas grāmatas.” (Maza pašvaldība, ģimenē 2 pieaugušie un 4 bērni: pamatskolā mācās viens)
- „Par mācību grāmatām ir jāmaksā skolai naudiņa, tā kā grāmatu īre. Skola pērk grāmatas un mēs maksājam grāmatu īri, trīs latus par gadu. Bet darba burtnīcas pērkam paši.” (Maza pašvaldība, ģimenē 2 pieaugušie un 2 bērni: pamatskolā mācās viens)
- „Daļu grāmatu dabūjam no skolas, tur ir jāmaksā maza summiņa. Bet darba burtnīcas ir jāpērk. Grāmatas ir jāpērk svešvalodām – angļu valodai, vācu valodai.”

(..) *Nomas nauda ir atkarīga no grāmatas. Ja tā ir jauna, tad vairāk. Ja vecāka, tad drusku mazāk. Neteiktu, ka tā ir liela, lats un 50 santīmi gadā.*" (Maza pašvaldība, ģimenē 2 pieaugušie un 9 bērni: pamatskolā mācās pieci)

Pēc vecāku domām, par skolēnu nodrošināšanu ar mācību grāmatām būtu galvenokārt jāatbild skolai, neprasot par to nekādu samaksu no vecākiem. Tomēr, ja vecākiem jāiegādājas mācību grāmatas, tad būtu vēlams, lai tās pašas grāmatas mācību procesā varētu izmantot arī skolēna jaunākās māsas vai brāļi. Pašreiz biežāk sastopama situācija, kad katrai atvasei vecāki ir spiesti pirkt jaunu mācību grāmatu komplektu, jo jau nākamajos gados mācībām tiek izmantotas citas grāmatas.

- *„Kas attiecas uz grāmatām, tad nesaprotu, kāpēc katru gadu bērniem būtu jāmacās no citām grāmatām. Labprāt tās grāmatas, ar kurām mācījās mans vecākais bērns, atdotu jaunākajam, bet es to nevaru, jo mācās jau no citām grāmatām.*" (Maza pašvaldība, ģimenē 2 pieaugušie un 4 bērni: pamatskolā mācās viens)

Savukārt attiecībā uz darba burtnīcu iegādi vecāku vidū dominē divas atšķirīgas nostājas. Daļa atbalsta to iegādi par saviem līdzekļiem, daļa, gluži pretēji, uzskata, ka arī par darba burtnīcu nodrošināšanu būtu jā rūpējas skolai. Tas tiek pamatots šādi – ja reiz skola ir nolēmusi mācību procesā izmantot darba burtnīcas, kas nebūt nav lētas, tad skolas pienākums ir tās arī sagādāt. Vecāki uzskata, ka ne visos mācību priekšmetus šādas burtnīcas ir nepieciešamas, uzsverot, ka arī bez šādu burtnīcu lietošanas mācību procesā, iespējams labs rezultāts.

- *„Es domāju, ka darba burtnīcas vecāki varētu iegādāties par saviem līdzekļiem. (..) Nedomāju, ka visos mācību priekšmetos ir jāmacās no dārgām darba burtnīcām. Ir priekšmeti, kur var rakstīt uz tāfeles un pēc tam to visu pārrakstīt kladītēs.*" (Maza pašvaldība, ģimenē 2 pieaugušie un 4 bērni: pamatskolā mācās viens)
- *„Domāju, ka vecākiem nevajadzētu pirkt pašiem mācību grāmatas un šīs burtnīcas. Agrāk taču nepirka un tāpat visi izmācījās.*" (Rajona centrs, ģimenē 1 pieaugušais un 5 bērni: pamatskolā mācās trīs)

Kā nākamo pirkumu sarakstā vecāki norāda izdevumus par kancelejas precēm, skolas somu un sportam nepieciešamo tērpu un apaviem. Vecāki pat nemēģina visu uzskaitīt, atzīmējot, ka vajadzīgo lietu ir daudz. Turklāt, neskatoties uz saviem ierobežotajiem finansiālajiem līdzekļiem, daļa vecāki norāda, ka savu iespēju robežās mēģina netaupīt uz skolas lietu iegādi, jo lētākais mēdz būt zemākas kvalitātes, kā rezultātā var rasties nepieciešamo lietu iegādāties atkārtoti.

- *„Ir jāpērk viss, kas bērnam skolai ir nepieciešams – sporta tērpi, rakstāmpiederumi, somas. Somas ir ļoti dārgas, ja grib normālu nopirkt. Lētās neko netur, mēneši divi un jāpērk jauna.*" (Maza pašvaldība, ģimenē 2 pieaugušie un 9 bērni: pamatskolā mācās pieci)
- *„Jāpērk skolas soma, nesmu tik situēta un neskatos dārgas somas par padsmi latiem. [Nepērku] tās dārgākās un šikākās lietas. Kas pērk lētu, tas pērk divreiz – to es ar prātu saprotu, bet atļauties vairāk nevaru.*" (Maza pašvaldība, ģimenē 2 pieaugušie un 4 bērni: pamatskolā mācās viens)

Lai gan vecāki nenorāda apģērbu un apavus starp lietām, kas ir jāiegādājas bērnu skolas gaitām, tomēr tā kā skola ir ne tikai izglītības iegūšanas, bet arī jauniešu savstarpējās socializācijas vieta, tad ikvienam skolēnam kvalitatīvs un moderns apģērbs ir būtisks, lai celtu pašapziņu un caur to sekmīgi iekļautos klases un skolas kolektīvā. Arī no vecāku teiktā izriet, ka starp lietām, ko bērni viņiem ierasti jautā iegādāties, dominē apģērbs.

- *„Jaunākais ir bērns ir teicis, ka gribētu labākas drēbes, bet es nevaru tās nopirkt.*" (Rajona centrs, ģimenē 1 pieaugušais un 5 bērni: pamatskolā mācās trīs)

- „*Es nevaru atļauties apģērbu. Meita gribētu kaut ko labāku. Dārgi sanāk, nevaru atļauties.*” (Rajona centrs, ģimenē 1 pieaugušais un 5 bērni: pamatskolā mācās divi)

Vecāki maksā arī par bērnu nokļūšanu līdz skolai un par pusdienām. Daļa vecāku atzīst, ka finansiāli ne vienmēr spēj nodrošināt bērnam iespēju pusdienot skolā. Turklāt, ja skolā mācās vienlaikus vairāki ģimenes bērni, tad ne vienmēr visiem ir iespējas tikt pie siltām pusdienām.

- „*Ceļš mēnesī sanāk kādi astoņi lati, vēl naudina ēšanai. Sanāk diezgan.*” (Maza pašvaldība, ģimenē 2 pieaugušie un 4 bērni: pamatskolā mācās viens)
- „*Par pusdienām ir jāmaksā. Pusdienas ēd tikai pats mazākais, pārējiem dodu tēriņu naudiņu līdzī, jo visiem pusdienas nopirkt nevaru. Iedodu santīmiņus, viņi aiziet uz kafējnīcu kūciņas nopērk.*” (Maza pašvaldība, ģimenē 2 pieaugušie un 9 bērni: pamatskolā mācās pieci)

Intervētie vecāki norāda, ka viņu bērni neapmeklē interešu izglītības nodarbības vai arī apmeklē tādas, kuru izdevumi ir minimāli vai tādu nav vispār. Nereti arī vecāki piebilst, ka, visticamāk, bērniem būtu ierobežotas iespējas darboties dažādos pulciņos, ja tie būtu par maksu.

- „*Bērni neapmeklē, jo nevarētu samaksāt par pulciņiem. Mazajam interesētu karatē, bet es nespētu tos vairāk par desmit latiem mēnesī maksāt.*” (Rajona centrs, ģimenē 1 pieaugušais un 5 bērni: pamatskolā mācās divi)
- „*Pašvaldībā darbojas kustību pulciņš, kas tiek apmaksāts no valsts. Tur nekā nav jāmaksā.*” (Maza pašvaldība, ģimenē 2 pieaugušie un 2 bērni: pamatskolā mācās viens)
- „*Puika apmeklē tehnisko pulciņu, kas ir par brīvu. Ja būtu jāmaksā, tad nezinu, vai apmeklētu, atkarīgs no tā, cik būtu jāmaksā.*” (Rajona centrs, ģimenē 1 pieaugušais un 5 bērni: pamatskolā mācās divi)

Lai nodrošinātu savus bērnus ar visu skolai nepieciešamo, vecāki mācību grāmatas un citus mācību līdzekļus iegādājas savlaicīgi un pakāpeniski, nereti, vienam mācību gadam noslēdzoties, vecāki jau sāk gādāt jaunajam mācību gadam nepieciešamo vai arī sadala pirkumus pa semestriem. Šāda pieeja ļauj nodrošināt to, ka jau mācību gada sākumā skolēnam ir viss nepieciešamais vai arī ļauj izlīdzināt ar bērnu izglītību saistītos izdevumus visa mācību gada laikā.

- „*Visu uzreiz es nevaru nodrošināt. Sāku pirkt jau vasarā pa drusciņai, ne visu uzreiz. (..) Lai visu uzreiz nopirktu, algas ir daudz par mazu.*” (Maza pašvaldība, ģimenē 2 pieaugušie un 4 bērni: pamatskolā mācās viens)
- „*Cenšos skolai lietās gādāt jau no jūnija.*” (Maza pašvaldība, ģimenē 2 pieaugušie un 2 bērni: pamatskolā mācās viens)
- „*Ja nevaru atļauties uzreiz, tad otro daļu grāmatām pērku pēc jaunā gada.*” (Rajona centrs, ģimenē 1 pieaugušais un 5 bērni: pamatskolā mācās divi)

Summējot vecāku teikto par tēriņiem bērnu izglītības finansēšanā, varam apgalvot, ka tie nereti ir lielāki nekā vecāku nopelnītā mēneša alga. Pētījuma ietvaros veicām nelielu eksperimentu un, līdzīgi vecākiem, devāmies pēc skolas sastādītā saraksta veikt bērnam skolai nepieciešamo preču iegādi. Sekojot vecāku norādēm un izvēloties zelta vidusceļu – nepērkot ne pašu dārgāko, ne arī lētāko – , mācību grāmatu, darba burtnīcu, kancelejas piederumus un sportam nepieciešamo lietu iegāde vecākiem varētu izmaksāt apmēram 79 latus vienam skolēnam (skat. 3. attēlu). Šai summai jāpieskaita arī izdevumi par apģērbu ikdienas gaitām un svētku reizēm, kā arī regulārie izdevumi par pusdienām un transporta izdevumiem. Ja ģimenē ir vairāki bērni, kas mācās pamatskolā, tad izmaksas jāreizina ar bērnu skaitu, jo attiecīgi pieaug arī izdevumi. Salīdzinot skolas izmaksas bērniem un valsts noteikto minimālo

darba algu (2007. gadā minimālā bruto darba alga – 120 latu mēnesī), nepārprotami redzams, ka, saņemot šādu atalgojumu, vecāki nespēj segt savu bērnu skološanas izdevumus.

3. attēls

*3. klasei nepieciešamie mācību līdzekļi un mācību grāmatas
(kādas Rīgas skolas piemērs)*

Autoru kolektīvs <i>Ar gudru ziņu</i>. Mācību komplekts 3. klasei 1. pusgadam*		
Matemātika, dabas zinības. Mācību grāmata, 1. daļa	2,49	
Matemātika, dabas zinības. Darba burtnīca, 1. daļa	2,39	
Matemātika. Vingrinies! 1. daļa	1,34	
Latviešu valoda, sociālās zinības. Mācību grāmata, 1. daļa	2,56	
Latviešu valoda, sociālās zinības. Darba burtnīca, 1. daļa	1,79	
Lasāmā grāmata. 1. daļa	2,20	
Ētika	1,40	
Mūzika. 1. daļa	1,34	
Autoru kolektīvs <i>Ar gudru ziņu</i>. Mācību komplekts 3. klasei 2. pusgadam*		
Matemātika, dabas zinības. Mācību grāmata, 2. daļa	3,12	
Matemātika, dabas zinības. Darba burtnīca, 2. daļa	2,68	
Latviešu valoda, sociālās zinības. Mācību grāmata, 2. daļa	3,12	
Latviešu valoda, sociālās zinības. Darba burtnīca, 2. daļa	2,08	
Lasāmā grāmata. 2. daļa	2,19	
Mūzika. 2. daļa	1,53	
Angļu valodā – <i>Start the Challenge. Form 3</i>*		
Mācību grāmata	2,69	
Darba burtnīca	1,19	
Kancelejas piederumi**		
Akvareļpapīrs A4; A3	2,18	
Zīmēšanas papīrs A4; A3	1,78	
Aplikācijas papīrs (divpusējais)	0,39	
Krāsainais kartons (divpusējais)	0,79	
Akvareļkrāsas	2,29	<i>24 krāsu</i>
Guašas	2,59	<i>12 krāsu</i>
Otiņas (vismaz trīs lielumi)	0,69	<i>5 lielumi</i>
Trauciņš ūdenim	0,39	
Otiņa līmei	0,24	
PVA līme; līmes zīmulis	1,18	
Penālis, kurā ir 2 parastie zīmuļi, 2 zilās lodīšu pildspalvas, šķēres, lineāls 20 cm garš, dzēšgumija, krāsainie zīmuļi, zīmuļu asināmais	3,99	<i>Penālis ar 1 parasto zīmulī, 1 zilu lodīšu pildspalvu, lineālu (15 cm garu), dzēšgumiju, zīmuļu asināmo, 6 krāsainiem zīmuļiem un 6 flomāsteriem</i>
<i>1 parastais zīmulis, 1 zila lodīšu pildspalva, šķēres; lineāls (30 cm garš)</i>	2,49	
5 līniju burtnīcas 3. klasei	0,40	
4 rūtiņu burtnīcas	0,48	
Sportam		
Garais un īsais sporta tērps	~ 25,-	
Sporta čības		
KOPĀ	78,99	

* Izdevniecību „Raka” un „Zvaigzne ABC” mājas lapās atrodamās cenas

** Cenas grāmatu namā „Valters un Rapa” (2007. gada decembris) – izvēloties ne dārgāko, ne arī lētāko

4. Kā vecāku ierobežotie finansiālie līdzekļi ietekmē skolēnu formālās un neformālās izglītības ieguves iespējas?

Saskaņā ar statistikas datiem, nabadzības riska indekss valstī 2005. gadā bija 19% (CSP 2007a: 61-2), proti, tik ģimenēm rīcībā esošais ienākums, pārrēķināts uz ekvivalentu iedzīvotāju, ir mazāks nekā 60% no izlases mediānas jeb mazāks nekā 96 latī. No mājsaimniecībām ar apgādībā esošiem bērniem zem nabadzības riska sliekšņa dzīvo 18%, turklāt 32% ir nepilnas ģimenes un 37% – daudz bērnu ģimenes.

Pētījuma *Bezdarba un sociālās atstumtības iemesli un ilgums* (2007: 161-2) rezultāti rāda, ka 2007. gada sākumā zem iztikas minimuma dzīvo gandrīz katrs trešais Latvijas iedzīvotājs (30%), t.i., viņu ienākumi ir zemāki par 127,83 latiem. Zem iztikas minimuma dzīvo 18% mājsaimniecības ar apgādībā esošiem bērniem, 44% vientuļo vecāku mājsaimniecības un 67% daudz bērnu ģimenes.

Kaut arī Latvijas iedzīvotāji gadā izglītībai tērē tikai 1,4% savu līdzekļu (CSP 2007b: 24), tomēr diezgan kritiski vērtējama ir situācija attiecībā uz spēju samaksāt ar bērna izglītošanos saistītos izdevumus. Pētījuma *Bezdarba un sociālās atstumtības iemesli un ilgums* (2007: 168) autori norāda, ka 11% no tiem iedzīvotājiem, kam ir bērni, nespēj samaksāt ar bērna izglītošanos saistītos izdevumus, savukārt nabadzīgo ģimeņu ar bērniem vidū šis rādītājs ir krietni augstāks – 31%. Gandrīz puse (45%) no nabadzīgām ģimenēm spēj samaksāt ar izglītību saistītos izdevumus, taču ne visus. To apliecina arī vecāku intervijās iegūtā informācija.

Skolēnu atbiršanas kontekstā jānorāda, ka vecāku ierobežotie finansiālie līdzekļi var būt iemesls, kura dēļ bērni nevēlas apmeklēt skolu, regulāri kavē vai pat pamet to. Kopumā ģimenes finansiālā situācija var dažādi atspoguļoties skolēnu iespējās un vēlmē integrēties izglītības sistēmā. Parādoties pretstatiem pārtikušo un nabadzīgo ģimeņu bērnu starpā, bērni var justies nepieņemti klases vai skolas kolektīvā. Sociālā stāvokļa un noslāņošanās dēļ bērni no trūcīgām un mazāk pārtikušām ģimenēm izjūt diskomfortu skolas vidē, kā rezultātā viņi labprātāk uzturas ārpus skolas starp citiem, vairāk sev līdzīgiem.

- „*Reizēm netiek pieņemti bērni no nabadzīgām ģimenēm. Citi bērni viņus sauc par bomžiem.*” (Rajona centrs, skolas sociālais darbinieks)
- „*Tas sociālais stāvoklis, kas ir sabiedrībā. Ir noslāņošanās – bagātāki, nabadzīgāki, jaunieši izjūt diskomfortu tā dēļ.*” (Liela pilsēta, skolas sociālais darbinieks)

Bērni var atšķirties no citiem klases vai skolas biedriem ar savu mazāk moderno un vairāk novalkāto apģērbu un citiem priekšmetiem (mobilo telefonu, datoru mājās, iespēju pārzināt jaunākās datorspēles u.c.), ja viņu vecākiem nav iespēju sagādāt tādus priekšmetus, kādi ir turīgāko ģimeņu bērniem. Mazāk nodrošināto ģimeņu bērnu apģērbs var būt vairāk nonēsāts vai neatbilst skolēnu izpratnei par stilīgu un modernu apģērbu, kas var sekmēt viņu izstumšanu no pārējo vidus, jo bērni nepieņem un mēdz būt nežēlīgi pret citādo. Nav iespējams izslēgt arī situāciju, ka vecāki alkohola vai citas atkarības dēļ nepievērš pietiekamu vērību bērna higiēnai un viņa apģērba vispārējam stāvoklim, t.i., to tīrībai un novalkāšanas pakāpei.

- „*Trūcīgajām ģimenēm ir problēma bērnu sagērbt līdz stadijai, lai viņš, ieejot skolas kolektīvā, nelektu ārā. Ar ļoti sliktām drēbēm, kaut kādu smaku vai ādas krāsu, kas liecina par nemazgātiem matiem vai netīrām ausīm.*” (Rajona centrs, pašvaldības sociālais darbinieks)
- „*Daudziem bērniem vecāki nevar nodrošināt tādu apģērbu, kādu viņi grib. Viņš aiziet uz skolu un, ja šie tā sauktie labie bērni, pat neviena vārda nesakot, izturas pret viņu nicīgi, viņš jūtas atstumts. Kāpēc viņam jāiet uz turieni, kur viņš jūtas atstumts?*” (Liela pilsēta, sabiedriskās organizācijas pārstāvis)

Ārējā atšķirība starp skolēniem var izpausties arī kā ierobežotas iespējas iegādāties mācību līdzekļus un mācību grāmatas. Ja agrāk skolas nodrošināja bērnus ar mācību grāmatām, tad tagad arvien biežāk par to iegādi ir atbildīgi vecāki. Taču, ja vecāku rocība nav liela, tad skolēns var palikt arī bez mācību grāmatām. Savukārt, ja bērnam trūkst kādu skolai nepieciešamu lietu, viņš ne tikai nespēj pilnvērtīgi sekot līdzi mācību procesam, bet nereti tiek atstumts arī no pedagogu puses.

- „*Cenšanās nereti tiek aplauzta saknē, jo pirmajā klasē ne visās skolās dod grāmatas. Ir darba burtnīcas, grāmatas – tās vecāki varētu atļauties nopirkt. Bet, ja viņiem ir ļoti zems iztikas līmenis, tad tās grāmatas nav.*” (Liela pilsēta, sabiedriskās organizācijas pārstāvis)
- „*Vecāko klašu bērniem problēmas ir ar mācību līdzekļu iegādi, grāmatas ir ļoti dārgas. Nereti ir skolas, kurās nelaiž klasē iekšā, ja bērniem nav mācību līdzekļi līdzi.*” (Liela pilsēta, sabiedriskās organizācijas pārstāvis)

Ģimenes ierobežotie finansiālie līdzekļi var atspoguļoties arī bērnu apgrūtinātajās iespējās nokļūt līdz skolai, kas īpaši spilgti izpaužas attālākajos valsts reģionos. Pašvaldībās galvenokārt nerentabilitātes vai līdzekļu trūkuma dēļ tiek atcelti sabiedriskā transporta maršruti, ko līdz tam skolēni izmantoja, lai nokļūtu līdz skolai. Tā kā pašvaldība to vairs nefinansē, tad par to jāgādā vecākiem, kuri naudas trūkuma dēļ nespēj par to maksāt vai savu garo darba stundu dēļ nevar veikt paši.

- „*Bet kāpēc nav lauku skolas mazos ciematos, kur ir trīsdesmit cilvēki un tie pieci bērni? Viņi ir nolemti analfabētismam, jo viņus neved uz skolu – ir vajadzīgs autobuss, transports, vecākiem nav par ko nopirkt, jo nav darba. (..) Ja vecākiem ir desmit vistas, viņš to olu var iedot šoferim, bet šoferis to olu nevar ielikt bākā. Benzīns ir jāpērk, alga ir jāpelna. (..) Ko lai dara ģimenes, kam ir bērni?*” (Liela pilsēta, sabiedriskās organizācijas pārstāvis)
- „*Vecākiem ir jānodrošina nokļūšana uz skolu. Ļoti populāra situācija – pašvaldību vadītāji noņem no maršrutiem pašvaldību apmaksātu auto transportu, kas bērnus veda uz skolu. Saka, mēs to vairs nefinansēsīm, nedarīsīm, tagad dariet paši. Ja vecāki ir lauksaimnieki, mežsaimnieki vai vēl kādā savādākā veidā laukos ir nodarbināti no rīta līdz vakaram, un viņam tagad jāsāk vest bērns uz skolu, viņš saka, labāk palīdzi saimniecībā un neej uz skolu.*” (Liela pilsēta, sabiedriskās organizācijas pārstāvis)

Nereti skolēni pamet skolu ne tikai tāpēc, ka nespēj to fiziski sasniegt, bet arī tādēļ, ka vecāki nespēj apmierināt viņu primārās fiziskās vajadzības, proti, viņiem nav iespēju paēst. Ja bērnam netiek nodrošināts ēdiens ģimenē un ja viņam nav naudas, lai paēstu skolā, viņam trūkst motivācijas apmeklēt skolu un mācīties. Šādi apstākļi spiež bērnu legālā vai nelegālā veidā rast iespēju nopelnīt, lai nodrošinātu savu eksistenci.

- „*Ir ģimenes problēmas, kad bērns jūtas nedroši un viņš vienkārši izdzīvo, dzīvo tikai šodienai, jo viņam vajag šodien paēst.*” (Liela pilsēta, skolas sociālais darbinieks)
- „*Bērnam, kuram māte trīs vai četrus bērnus audzina vai vecāki alkoholiķi, ja viņam gribas ēst un nav to iespējas mājās dabūt, tad stāstīt, ka viņam jāiet uz skolu un jāmacās ar to tukšo vēderu, kopā ar tiem citiem labāk situētiem? Viņš to nekad nedarīs. Viņš ies par santīmiem mazgās mašīnas vai staipīs kastes lielveikalā vai vēl kaut ko darīs, lai vismaz kaut ko nopelnītu.*” (Liela pilsēta, pašvaldības sociālais darbinieks)

Iepriekš minēto apstākļu dēļ skolēni pamet mācības un sāk strādāt. Pašreizējos darbaspēka trūkuma apstākļos mazkvalificētu un fizisku darbu viegli atrod arī jaunieši bez obligātās pamatizglītības. Ja skolēns var strādāt bez izglītības un pelnīt salīdzinoši labi, tad viņam zūd motivācija atgriezties skolas solā. To neveicina arī vecāku atbalsts: nereti vecāki neiebilst pret

bērnu agrīno iesaistīšanos darba tirgū, jo viņu nopelnītais ir vienīgais ģimenes iztikas avots vai būtisks pienesums kopējā ģimenes nodrošinājumā.

- „*Viņi pelnīja saviem jaunākajiem brāļiem vai māsām iztiku, vai vienkārši paši sev. (...) Tā ir viena problēma īpaši nelabvēlīgās ģimenēs, kur bērns saprot, ka viņam ir jāķepurojas. Piespiest viņu nākt uz skolu, zinot, ka viņš šobrīd pelna nosacīti labu naudu? (...) Kāpēc viņam būtu jāiet skolā?” (Liela pilsēta, skolas sociālais darbinieks)*
- „*Noteicošais iemesls ir ģimenes situācija un tur [valdošā] nabadzība. Viņam nav motivācijas, tikai domā kā ātrāk sākt strādāt, lai naudu iegūtu un palīdzētu ģimenei, pats sev. Arī pati izglītība tiek vērtēta ļoti zemu, jo zivju cehā arī var strādāt bez izglītības.” (Rajona centrs, pašvaldības sociālais darbinieks)*
- „*Vecāki pasaka: „Mūsu dēls strādās, jo mūsu ģimenei ir vajadzīgs finansiāls atbalsts. Pats esmu beidzis astoņas klases un vai es slikti pelnu tagad celtniecībā 500 latus mēnesī?” Nostāja ir tāda, ka viņu bērns darīs tāpat.” (Liela pilsēta, pašvaldības sociālais darbinieks)*

Tātad ja vecāku ierobežotie finansiālie līdzekļi liedz bērnam apmierināt savas primārās vajadzības – paēst, pienācīgi apģērbties, nokļūt līdz skolai un izmantot visus skolas noteiktos nepieciešamos mācību līdzekļus – , tad bērns nejūtas piederīgs skolas videi. Ja vecāki nevar par viņu parūpēties, tad bērns pats meklē šīs iespējas, kas visbiežāk pamudina viņu pamest skolu, neiegūstot obligāto pamatizglītību.

5. Kādi finansēšanas un atbalsta mehānismi mazina skolēnu sociālo nevienlīdzību izglītības ieguvē?

Saskaņā ar *Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likuma* 35. pantu pašvaldības saviem iedzīvotājiem var sniegt pabalstu garantētā minimālā ienākumu līmeņa nodrošināšanai, piešķirt vienreizēju pabalstu ārkārtas situācijā un ir tiesīga izmaksāt arī citus pabalstus. Potenciālais pabalstu saņēmēju loks ir visi pašvaldības teritorijā savu dzīvesvietu deklarējušie iedzīvotāji – gan strādājošie, gan nestrādājošie, gan darbaspējas vecumā, gan ārpus darbaspējas vecumā – , kuri ir nonākuši trūkumā vai krīzes situācijā.

Pašvaldību sociālie darbinieki akcentē vajadzību palīdzēt tieši ģimenēm ar bērniem. Faktiski visās pašvaldībās viena no pamatrūpēm ir iespēju robežās nodrošināt bērniem ekonomiski labvēlīgākus apstākļus (ML Eksperts 2006: 19).

- „*Mēs ļoti lielu akcentu liekam uz ģimenēm ar bērniem.” (Rajona centrs, pašvaldības sociālais darbinieks)*
- „*Šie ir vieni tiem pabalsti, ko mēs labprāt piešķiram, jo tas ir domāts bērniem.” (Rajona centrs, pašvaldības sociālais darbinieks)*

Gandrīz visās pašvaldībās trūcīgo ģimeņu bērniem tiek nodrošinātas brīvpusdienas vai uzturaudas atlaides skolās. Dažās pašvaldībās bērni paši var tās nopelnīt, vasarā strādājot skolas labiekārtošanas darbos (ML Eksperts 2006: 19-20). Tomēr sociālie darbinieki bija novērojuši, ka bērni no trūcīgām ģimeņu dažkārt kautrējas un nelabprāt ēd brīvpusdienas. Tas notiek tādēļ, ka citi skolnieki, kuriem ir ‘kabatas nauda’ un kuri var atļauties nopirkt sev kāroto, piemēram, čipsus un limonādi, viņus apsmej. Tādēļ skolās dažādos veidos cenšas izkārtot tā, lai šie brīvpusdienu ēdāji netiktu mākslīgi nodalīti un izcelti citu skolnieku vidū vai pat nodrošina, ka sākumskolas klasēs visiem bērniem ir pieejamas brīvpusdienas.

- „*Mums ir bērni, kas strādā labiekārtošanas darbos to, ko viņi var izdarīt. Un pelna brīvpusdienas. (...) Par vienu nostrādāto stundu dod vienu pusdienu talonu bērnam. Te viens otrs mums pagājušajā vasarā nostrādāja un gandrīz visai ziemai nopelnīja talonus.” (Maza pašvaldība, pašvaldības sociālais darbinieks)*

- „*Jā, pilnīgi visiem, lai nebūtu tā, ka maznodrošinātie ēdīs pusdienas, bet pārējie tikai ies un pirks kūkas. Ja šie pirmo četru klašu bērni ēdīs pusdienas, tad reāli arī nākošajās klasēs viņi ies un ēdīs. Ja mēs tagad trūcīgo ģimeņu bērniem skolā izdalām tās brīvpusdienas, tad viņi tās neiet ēst, jo viņiem ir kauns par to, ka viņi ēd brīvpusdienas.*” (Rajona centrs, pašvaldības sociālais darbinieks)

Jāatzīmē, ka Bērnu un ģimenes lietu ministrijā tika izstrādāts projekts par mērķdotācijām pašvaldībām sākumskolas skolēnu ēdināšanai. Izstrādātie priekšlikumi šobrīd ir daļēji apstiprināti un 2008. gada budžetā ir paredzēti līdzekļi 1. klases skolēnu bezmaksas ēdināšanai no 2008. gada 1. septembra (Finanšu ministrija 2007: 535). Sākotnēji bija plānots brīvpusdienas piešķirt 1. līdz 4. klašu skolēniem, turklāt iecerī vēlējās realizēt jau no šā mēneša, bet valdība brīvpusdienām naudu neatvēlēja.

Ļoti izplatīts ir arī pašvaldību pabalsts mācību līdzekļu iegādei (ML Eksperts 2006: 20), kas tiek izsniegts naudas veidā vai arī kā dāvanu kartes kancelejas preču tirdzniecības vietās. Dažkārt un ar zināmiem nosacījumiem atbalstu sniedz arī transporta izdevumu segšanai bērnu nokļūšanai uz skolu vai bērnu apmācībai privātās skolās.

- „*Pašvaldība maksā pirmklasniekam dāvanu kartes kancelejas preču vai biroja preču veikalos. Šogad bija 35 latu vērtībā.*” (Maza pašvaldība, ģimenē 2 pieaugušie un 9 bērni: pamatskolā mācās pieci)
- „*(..) mums ir tāda privātā skola – kristīgā skola, kur mācās bērni invalīdi ar īpašām vajadzībām. Un tad, ja viņiem ir dokumenti iesniegti, tad mēs kompensējam mācību maksu pabalsta veidā. Vecākiem reizi mēnesī tiek izmaksāta šī summiņa, ko viņi ir samaksājuši par mācīšanos, jo viņiem nav iespējams citā skolā mācīties.*” (Rajona centrs, pašvaldības sociālais darbinieks)
- „*Līdz skolai ir trīs kilometri, bērns brauc ar autobusu. Vienu ceļu apmaksā pagasts, otru maksājam mēs paši.*” (Maza pašvaldība, ģimenē 2 pieaugušie un 2 bērni: pamatskolā mācās viens)

Pašvaldības savu iespēju robežās palīdz arī ar humāno palīdzību, nodrošinot gan apģērbu, gan kancelejas piederumus. Trūcīgas ģimenes ar bērniem ir tā pašvaldību sociālo dienestu klientu daļa, kas būtu jāpārzina un jāmotivē viņus sagādāt nepieciešamo dokumentāciju pabalstu saņemšanai, lai nepieļautu gadījumus, kad bērni dzīvo trūkumā vai pat cieš badu. Arī daži intervētie vecāki atzina, ka paši nav nokārtojuši visu nepieciešamo trūcīgā iedzīvotāja statusa saņemšanai, tādēļ arī bērniem nav iespēja saņemt skolā brīvpusdienas un citu sociālo palīdzību.

- „*Brīvpusdienu diemžēl nav. (..) Man nav nokārtots trūcīgā [statuss], tāpēc arī bērniem nemaksā. Arī dāvanu karti [kancelejas precēm] nevar dabūt.*” (Rajona centrs, ģimenē 1 pieaugušais un 5 bērni: pamatskolā mācās 2).

Daudzbērnu un nepilnajām ģimenēm ir iespēja saņemt arī atbalstu, kas iegūts ar ziedojumu starpniecību. Tā jau vairākus gadus norisinās akcija „Skolas soma”, kuras ietvaros tiek vākta gan nauda, gan dažādas skolai nepieciešamas lietas. Tā, uzsākot 2007./2008. mācību gadu, 678 pirmklasnieku ar pašvaldību starpniecību saņēma dāvanu kartes 35 latu vērtībā skolas preču iegādei (Šefere 2007).

Šī gada laikā plašsaziņas līdzekļos tika diskutēts par skolas formu ieviešanu. Pēc intervēto vecāku ieskatiem, skolas formas varētu būt risinājums skolēnu atšķirīgo finansiālo iespēju nonivelēšanai skolās vidē. Par to ir pārliecinājusies kāda no intervētajām sievietēm, norādot, ka pēc skolas formas ieviešanas skolā viņas dēls vairs nav izsmiets par savu apģērbu. Savukārt vecāki, kuru bērnu skolās formu nav, norāda, ka tas būtu risinājums tikai tad, ja ģimenes to finansiāli varētu atļauties. Turklāt skolas formu iegāde tikai palielinās ģimeņu

izdevumus, jo formu paredzēts valkāt tikai skolā, kas nozīmē, ka tāpat vecākiem būs jāiegādājas bērniem labāks apģērbs ikdienai.

- „*Kamēr nebija skolas formas, tikmēr man puika negāja kā citi ar dārgām džinsām un botēm uz skolu, un viņu sāka apsmiet. Tagad ir formas, visi ir vienādi un vairs nav nekādu problēmu.* (...) *Par diviem džemperīšiem un divām maiciņām samaksāju 32 latus.*” (Rajona centrs, ģimenē 1 pieaugušais un 5 bērni: pamatskolā mācās divi)
- „*Skolas formas varētu būt risinājums tikai tad, ja tās nebūtu pārāk dārgas. Ja tās būtu dārgas, tad es tās arī nevarētu nopirkt.*” (Rajona centrs, ģimenē 1 pieaugušais un 5 bērni: pamatskolā mācās trīs)
- „*Forma ir dārga. Tāpat jau pērķ apģērbus, ko nopērķ jaunu un smuku, to velk gan uz skolu, gan uz pilsētu. Bet formu vilks tikai uz skolu, tāpēc būs jāpērķ arī tādas drēbes tāpat. Varbūt tā forma būs papildus vēl 20 lati budžetā jāizdod.*” (Maza pašvaldība, ģimenē 2 pieaugušie un 2 bērni: pamatskolā mācās viens)

Pašvaldības sociālā palīdzība mazturīgo ģimeņu bērnu skolas izdevumu segšanā ir būtiskākā loma šo bērnu integrēšanā izglītības sistēmā. Taču tas, vai dažādie atbalsta mehānismi – brīvpusdienas, ceļa izdevumu atmaksāšana, palīdzība skolas preču iegādē u.tml. – sasniedz bērnu, ir atkarīgs gan no ģimenes ieinteresētības, gan no pašvaldību sociālo dienestu darba un finansiālajām iespējām. Arī ideja par skolas formām ir maz atkarīga no skolēnu vēlmēm, jo par to pārsvarā lemj skolu vadība un vecāki.

Nobeigums

Mūsu pētījuma rezultāti nesakrīt ar Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas (OECD) Starptautiskajā skolēnu novērtēšanas programmas ietvaros (SSNP) 2006. gadā veiktā pētījuma secinājumu, „ka skolēnu ģimenes ekonomiskais un sociālais statuss būtiski neietekmē viņu sasniegumus mācībās, kas nozīmē, ka skolas pilda arī sociālās funkcijas, izlīdzinot atšķirības trūcīgo un turīgo bērnu starpā”. Atšķirīgie secinājumi skaidrojami vismaz ar diviem apstākļiem, pirmkārt, starptautiskajā skolēnu novērtēšana neietver atbirusos vai arī tos, kam ir daudz kavējumu un kas ir uz atbiršanas robežas; otrkārt, mācību maksa ietekmē skolēnu sekmību pastarpināti, atkarībā no tā, cik lielā mērā pašvaldības spēj atbalstīt vecākus sedzot skolas izmaksas.

Apstākļos, kad valstī ir svarīgi veidot zināšanu sabiedrību, jāatzīst, ka Latvija pieder pie tām Eiropas Savienības valstīm, kurās ir vairāk no pamatskolas atbiruso un kur ir lielāks vidējo izglītību neieguvušo skaits. Valstī palielinās to iedzīvotāju skaits, kam ir tikai pamatizglītība, tādējādi veicinot zemas izglītības motivācijas atražošanu sabiedrībā. Tai pašā laikā Latvija pieder tām Eiropas Savienības valstīm, kurās uz vienu skolēnu ir mazākais atvēlētais finansējums.

Pētījums parāda, ka maznodrošināto vecāku nespēja segt izglītības izmaksas (mācību grāmatu, darba burtnīcu, kancelejas piederumu, apģērba un citu skolai nepieciešamo lietu iegāde un pakalpojumu izdevumu segšana) negatīvi ietekmē skolēnu akadēmisko sniegumu un palielina atbiršanas risku pamatskolās.

Pašreizējā situācijā pašvaldības sociālā palīdzībai ir būtiskākā loma mazturīgo ģimeņu bērnu integrēšanā izglītības sistēmā. Tomēr jāatzīst, ka pašvaldību iespējas segt skolas izdevumus ir atkarīga no to finansiālajām iespējām: jo tās ir trūcīgākas, jo ierobežotākas ir to iespējas sniegt sociālo palīdzību skolēnu ģimenēm. Šāda situācija vēl vairāk palielina sociālo nevienlīdzību, jo trūcīgākajās pašvaldībās dzīvojošo un strādājošo ienākumi ir salīdzinoši zemāki nekā turīgākajās pašvaldībās dzīvojošiem.

Pētījuma rezultāti liecina, ka valstī nepieciešams īstenot sekojošus izglītības politikas virzienus:

- ieviest obligātu vidējo izglītību;
- veikt izmaiņas izglītības finansēšanā, lai nodrošinātu skolēnus ar bezmaksas mācību līdzekļiem (grāmatām, darba burtnīcām), bezmaksas pusdienām vismaz sākumskolas līmenī un bezmaksas transportu uz skolu;
- veikt izglītības nozarei atvēlēto līdzekļu finansējuma novērtējumu, lai novērstu situāciju, ka valsts izdevumi izglītības nozarei atbilst citu attīstīto valstu līmenim, bet vienlaikus uz vienu skolēnu atvēlētais finansējums ir mazāks nekā citur Eiropas Savienībā.

Izmantotā literatūra

Christenson Sandra, Thurlow Martha (2004) School Dropouts: Prevention Considerations, Interventions and Challenges. *American Psychological Society*. Vol.13, No.1. pp.36 – 39

Eemer Eivers, Eoin Ryan, Aoife Brinkley (2000) *Characteristics of Early School Leavers: Results of the Research Strand of the 8- to 15- Year Old Early School Leavers Initiative*. Educational Research Centre of St. Patrick's College, Dublin.
Pieejams: <http://www.erc.ie/documents/eslicomplete00.pdf>

Kritikos Eliza, Ching Charlene (2005) *Study on Access to Education and Training, Basic Skills and Early School Leavers*.
Pieejams: <http://ec.europa.eu/education/doc/reports/doc/earlyleave.pdf>

Lamb Stephen (1994) Dropping Out of School in Australia: Recent Trends in Participation and Outcomes. *Youth & Society*. Vol.26, No.2. pp.194 – 222

McNeal Jr. Ralph (1997) Are Students Being Pulled Out of High School? The Effect of Adolescent Employment on Dropping Out. *Sociology of Education*. Vol.70, No.3. pp.206 – 220

Pong Suet-Ling, Ju Dong-Boem (2000) The Effects of Change in Family Structure and Income on Dropping Out of Middle and High School. *Journal of Family Issues*. Vol.21, No.2. pp.147 – 169

Randolph Karen, Fraser Mark, Orthner Dennis (2006) A Strategy for Assessing the Impact of Time-Varying Family Risk Factors on High School Dropout. *Journal of Family Issues*. Vol.27, No. 7 pp.933 – 950

Rumberger Russell (1995) Dropping out of Middle School: A Multilevel Analysis of Students and Schools. *American Educational Research Journal*. Vol.32, No.3. pp.583 – 625

Rumberger Russell (2001) *Why Students Drop Out of School and What Can be Done*. Paper prepared for the Conference *Dropouts in America: How Severe is the Problem? What Do We Know about Intervention and Prevention?* Harvard University, January 13.
Pieejams: <http://www.civilrightsproject.harvard.edu/research/dropouts/rumberger.pdf>

Stearns Elizabeth, Glennie Elizabeth (2006) When and Why Dropouts Leave High School. *Youth & Society*. Vol.38, No.1. pp.29 – 57

Teachman Jay, Paasch Kathleen, Carver Karen (1996) Social Capital and Dropping Out of School Early. *Journal of Marriage and the Family*. Vol.58, No.3. pp.773 – 783

Traag Tanja, Van der Velden Rolf (2006) *Early school – leaving in lower secondary education. The role of student-, family- and school factors*.
Pieejams: http://www.cereq.fr/tiy2006/papers/Traag_VanDerVelden_TIY06.pdf

Pētījumi

Bebriša Iveta, Krastiņa Līga, Ieviņa Ilze, Zepa Brigita (red.) (2007) *Skolēnu atbiršana pamatskolās. Problēmas risinājumi*. Rīga: Baltic Institute of Social Sciences

Baltic Institute of Social Sciences (2006) *Mūžizglītības pieejamība un iespējas izglītoties Latvijā.*

Pieejams: <http://www.politika.lv/index.php?f=1008>

Baltic Institute of Social Sciences (2007) *Pētījums par pedagogu profesionālās karjeras attīstību Eiropas Savienības valstīs un Latvijā.* (pieejams Izglītības un zinātnes ministrijā)

FSI, BICEPS, SPI (2007) *Bezdarba un sociālās atstumtības iemesli un ilgums.* Rīga: LR Labklājības ministrija

ML Eksperts (2006) *Eiropas Savienības struktūrfondu Nacionālās programmas "Darba tirgus pētījumi" projekta "Labklājības ministrijas pētījumi" Nr. VPD1/ESF/NVA/04/NP/3.1.5.1./0001/0003 Pētījuma "Optimāla, nodarbinātību veicinoša nodokļu un pabalstu sistēma". 1.3. aktivitāte: Sociālo darbinieku dziļo interviju galvenie rezultāti. Rezultātu atskaite.* Rīga: nepublicēts materiāls (pieejams Labklājības ministrijā)

Plašsaziņas līdzekļi

Auziņa Zane. Bezmaksas sistēmas maksas skolēns. *Neatkarīgā*, 2007. gada 25. augusts

Brance Laura. Mācību grāmatas plosa makus. *Rīgas Balss*, 2006. gada 11. augusts.

Gūte Guntars. Dārgais 1. septembris bezmaksas izglītībā. *Republika*, 2006. gada 25. – 31. augusts.

Ozola Ieva. Uz diviem nav tik daudz, lai sāktu zūdīties. *Diena*, 2006. gada 31. augusts.

Šēfere Ilze. Labdarības akcijas Skolas soma ietvaros savākti ziedojumi 23 730 latu apmērā, palīdzot 678 pirmklasniekiem. Jauniešu kultūras portāls www.hc.lv, 2007. gada 31. augustā.

Latvijas izglītības kvalitāte iestigusi viduvējībā. *Neatkarīgā Rīta avīze*. 2007.12.21.
<http://www.nra.lv/index.php?rid=71250>

Likumi, normatīvie akti un citi dokumenti

Commission of the European Communities (2004) *Progress towards the Common Objectives in Education and Training: Indicators and Benchmarks.*

Pieejams: http://ec.europa.eu/education/policies/2010/doc/progress_towards_common_objectives_en.pdf

LR Finanšu ministrija (2007) *Likumprojekta 'Par valsts budžetu 2008.gadam' paskaidrojumi.*
Pieejams: <http://www.fm.gov.lv/page.php?id=3900>

LR Ministru kabinets (1999) Noteikumiem Nr. 250 *Kārtība, kādā veicami pašvaldību savstarpējie norēķini par izglītības iestāžu vai sociālās aprūpes iestāžu sniegtajiem pakalpojumiem.*

Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=19209>

LR Ministru kabinets (2001) Noteikumiem Nr. 97 *Kārtība, kā valsts organizē un finansē mācību līdzekļu izdošanu un iegādi.*

Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=4657>

LR Ministru kabinets (2001) Noteikumi Nr.382 *Interesešu izglītības programmu finansēšanas kārtība.*

Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=53496>

LR Ministru kabinets (2001) Noteikumi Nr. 399 *Noteikumi par vispārējās pamatizglītības un vispārējās vidējās izglītības programmu īstenošanas izmaksu minimumu uz vienu izglītojamo (gadā)*

Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=54543>

LR Ministru kabinets (2006) *Nacionālais attīstības plāns. 2007 – 2013.*

Pieejams: http://www.nap.lv/in_site/tools/download.php?file=files/text/National_development_plan_2007-2013_lat.pdf

LR Ministru kabinets (2007) *Deklarācija par Ivara Godmaņa vadītā Ministru kabineta iecerēto darbību.*

Pieejams: <http://www.mk.gov.lv/lv/mk/darbibu-reglamentejosie-dokumenti/deklaracija/>

LR Saeima (1998) *Izglītības likums.*

Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=50759>

LR Saeima (1999) *Vispārējās izglītības likums.*

Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=20243>

LR Saeima (2002) *Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums.*

Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=68488>

LR Valsts kontrole (2007) Revīzijas ziņojums *Vispārējās izglītības sistēmas realizācija atbilstīgi izvirzītajiem mērķiem.*

Pieejams: http://www.lrvk.gov.lv/upload/24.PIELIKUMS_Revizijas_zinojums.doc

Statistikas dati

Centrālā Statistikas pārvalde (2007a) *Ienākumi un dzīves apstākļi Latvijā. Statistikas datu krājums.* Rīga: Centrālā Statistikas pārvalde

Centrālā Statistikas pārvalde (2007b) *Mājsaimniecības budžetu pētījuma galvenie rādītāji 2006. gadā.* Rīga: Centrālā Statistikas pārvalde

Eurostat (2007a) *Early school leavers.*

Pieejams: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page?_pageid=1996_39140985&_dad=portal&_schema=PORTAL&screen=detailref&language=en&product=STRIND_SOCOHE&root=STRIND_SOCHE/socohe/sc051

Eurostat (2007b) *Expenditure.*

Pieejams: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page?_pageid=1996_45323734&_dad=portal&_schema=PORTAL&screen=welcomeref&open=/C/C3/C35&language=en&product=Yearlies_new_population&root=Yearlies_new_population&scrollto=0

Eurostat (2007c) *Level of education.*

Pieejams: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page?_pageid=1996_45323734&_dad=portal&_schema=PORTAL&screen=welcomeref&open=/C/C3&language=en&product=Yearlies_new_population&root=Yearlies_new_population&scrollto=0